

N O R D L U N D 1 1983

Småskrifter från institutionen för nordiska språk i Lund

1. Lena Ekberg

Vara och - en markör för subjektets 'icke-plats'

2. Ulf Teleman

What Swedish is like. A mini-grammar for those
who need it

3. Börje Tjäder (utg.)

Rapport från ett gränsland

NORDLUND innehåller preliminära versioner av artiklar och andra smärre bidrag inom området nordisk språkvetenskap. Serien kommer också att omfatta recensioner av akademisk lärobokslitteratur samt kompendier av mera allmänt intresse. Seriens nummer utkommer oregelbundet. Författarna är tack- samma för kritiska synpunkter och kommentarer. Adressen är: Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, 223 62 Lund.

Vara och - en markör för subjektets 'icke-plats'

Vi kan i svenskan samordna två verb och låta det första grammatiskt och semantiskt underordna sig det andra: sitta och läsa, stå och prata, gå och vissla. Konstruktionen är gammal i de nordiska språken. Den återfinns i såväl fornvästnordiskan som fornsvenskan. Liksom i svenskan finns den i danskan och norskan (se t ex Huldén 1961, 9f, Hulthén 1944, 185f, Jespersen 1895, Vannebo 1969 och Østergaard 1979). SAOB (O, 153) urskiljer bland dylika samordningar bl a typerna a) sitta och läsa b) han talade och sade c) kom och titta d) han höll på och läste. Samordningarna består ofta av "två verb tillhörande olika betydelsesfärer som sammansmälta till ett begrepp med huvudtonvikten på det senare verbet" (O, 161). I likhet med Huldén kan vi benämna de båda verben inlednings- respektive följeverb. I

(1) Pelle står och pratar.¹⁾

ligger huvudvikten såväl grammatiskt-semantiskt som fonetiskt på 'pratar'. Det är här knappast fråga om två urskiljbara aktiviteter hos subjektet (nämligen ett "stående" och ett "pratande") som det är i

(2) Pelle röker och dricker.

Ytterligare kriterier på att det i (1) respektive (2) är fråga om olika typer av samordning får vi om vi applicerar de villkor som anses gälla för ett idealiskt paratagm på de båda typmeningarna (se t ex Diderichsen 1968, §61ff).

a) Leden ska kunna byta plats utan att det semantiska och logiska innehållet förändras.²⁾

(3) ? Pelle pratar och står.

(4) Pelle dricker och röker.

b) Konjunktionen och kan ersättas med både-och³⁾ utan att tolkningen störs.

1) Sifferförsedda exempel är konstruerade av mig själv. Övriga är hämtade från Wellander 1968.

2) Dock finns det äkta paratagmer där det sista ledet förutsätter det första och där följaktligen leden inte kan byta plats: Pelle följde sin mor till stationen och vinkade av henne.

3) För paratagmer med eller bör konjunktionen vara utbytbar mot antingen-eller/varken-eller.

- (5)? Pelle både står och pratar.
- (6) Pelle både röker och dricker.

c) Båda leden uppbär särtryck. Detta gäller för (2), men i (1) är första ledet med normal intonation obetonat.

Negationens placering i

- (7) Pelle står inte och pratar.
- (8) Pelle röker inte och dricker inte.

belyser den syntaktiska skillnaden mellan paratagmen. För att neget det semantiska innehållet i (2) måste vi sätta ut negationen på två ställen; vi måste alltså neget två aktiviteter. Vill vi förneka innehållet i (1) behöver vi bara sätta ut en negation - därför att det egentligen bara finns en aktivitet att neget (nämligen Pelles "pratande"). Även placeringen av objekt och adverbial i satser som

- (9) Vad står du och tänker på?
- (10) Det är honom hon sitter och längtar efter.
- (11) Till Malmö ligger han och kör varje dag.

visar att det grammatiskt sett inte är fråga om verklig samordning, eftersom bestämmningen till följeverbet s a s knyts över huvudet på inledningsverbet. Vid normal samordning blockeras framflyttningar och utbrytningar av det här slaget:

- (12)*Vad dricker han kaffe och läser?
(Jfr Han dricker kaffe och läser tidningen.)
- (13)*Det är piano han sjunger och spelar.
(Jfr Han sjunger och spelar piano.)
- (14)*På gymnastik rider han och går en gång i veckan.
(Jfr Han rider och går på gymnastik en gång i veckan.)

Jag tänker i det följande koncentrera mig på typen sitta och läsa, där inledningsverbet⁴⁾ utgörs av ett befintlighets- eller rörelseverb.⁵⁾ De inlednings-

4) För enkelhets skull sätter jag i fortsättningen likhetstecken mellan inledningsverb och egentligen underordnat verb.
5) Följeverben uppvisar långt större semantisk variation än inledningsverben. För en utförlig beskrivning av följeverben se Vannebo 1969, 64ff.

verb jag tar upp är förutom sitta: stå, ligga, gå samt vara. Ljuset kommer i själva verket att riktas mot vara, som jag menar funktionellt och på ett avgörande sätt skiljer sig från övriga inledningsverb. Som vi ser av följande exempel kan inledningsverbets konkreta betydelse vara mer eller mindre stark:

(15) Kalle står och grubblar.

(16) Pelle ligger och kör till Malmö varje dag.

(17) Eva går och oroar sig för tentan.

Den konkreta betydelsen är starkast hos inlednings verbet i (15). Det vore inte meningsfullt att yttra (15) om vi ser att Kalle sitter eller ligger. Däremot går det bra att yttra (17) när vi vill beskriva hur Eva under en längre period oroar sig för tentan - utan att hon för den skull går hela tiden. I (16) slutligen finns ingenting kvar av den konkreta, åskådliga betydelsen hos inlednings- verbet. Ändå fyller ligga en funktion i satsen. Liksom gå i (17) markerar att den aktivitet som uttrycks i följe verbet försiggår under en längre tid, så förstärker den inneboende durativiteten i ligga följe verbets durativa aktionsart.⁶⁾ Genom att använda ligga och-konstruktionen ger talaren imperfektiv (progressiv) aspekt åt satsen.

Vi saknar i svenskan möjlighet att på morfologisk väg uttrycka aspekt. Däremot har vi vissa möjligheter att med syntaktiska medel visa hur vi ser på en verb- handling: som ett förlopp eller som ett avslutat helt. I Wellander (1964, 1968) ges prov på syntaktiska konstruktioner som preciserar aspektbetydelsen hos en sats. Den typ av verbförbindelse som här behandlas tycks ha aspektuell funktion såtillvida att aktionsarten i sig hos inledningsverben förstärker eller preciserar aktionsarten hos följe verbet. Verbkombinationen blir således ett aspekt- medel för språkanvändaren.

Vara kan på motsvarande sätt som stå, ligga och gå underordnas andra verb.

(18) Lisa är och simmar.

6) Med aktionsart avser jag det sätt på vilket verbhandlingen i sig försiggår. Aktionsarten är s a s inbyggd i verbet och följer verbets betydelse. Ett verbs aktionsart kan vara durativ: handlingen uppfattas som kontinuerlig och och utan avgränsning i tiden, eller icke-durativ (terminativ): handlingen är tidsligt begränsad. Aspekt däremot är det synsätt talaren anlägger på verb- handlingen. Aspekten är således beroende av hur talaren uppfattar handlingen: som ett förlopp eller som ett avslutat helt. Se vidare Pettersson 1976, 143ff, Thorell 1973, kap V, Vannebo 1969, §1, Wellander 1964.

Angående samordningar med vara och skriver Wellander (1968, 150): "I vissa fall kan skönjas en dragning åt durativ aspekt: Han är och äter.[...] Hon är och köper mjölk. [...] En man i vårt sällskap, dr Morton, är och telefonerar. (...) - det kan väl knappast betyda annat än 'håller på att telefonera'."

Det är osäkert om det finns någon egentlig skillnad vad gäller durativiteten i satser med och utan vara och. Däremot blockerar vara och - liksom typen sitta och - den generella betydelsen hos följeverbet. Handlingen uppfattas som knuten till en bestämd tidpunkt och betydelsen blir således specifik. Det finita verbet kan ju oftast ha såväl generell som specifik betydelse: Lisa simmar kan betyda att Lisa simmar just nu (specifik betydelse) - men normalt innebär satsen att Lisa utövar simning som sport och hobby (generell betydelse). På motsvarande sätt får verbet vanligen specifik betydelse när det sätts i preteritum, eftersom detta tempus normalt avgränsar en handling i tiden. Satsen Lisa är och simmar är däremot entydig: den kan endast tolkas specifikt.

Jag vill visa att det finns en skillnad mellan å ena sidan

- (15) Kalle står och grubblar.
- (16) Pelle ligger och kör till Malmö varje dag.
- (17) Eva går och oroar sig för tentan.

och å andra sidan

- (18) Lisa är och simmar.

som inte har med graden av durativitet att göra. Här betydelsen hos vara förbleknat i (18) - liksom fallet är hos inledningsverben i (15)-(17) - och det durativa inslaget i verbet förstärkt den redan befintliga durativiteten i simma? För att få svar på frågans senare del kan vi jämföra (18) med

- (19) Lisa simmar 200 meter.

Vilken av satserna (18) eller (19) som har tydligast imperfektiv aspekt är svårt att avgöra. Vad som klart skiljer dem åt är att (19) är tvetydig mellan generell och specifik betydelse ("Lisa kan simma 200 meter" respektive "Lisa är i färd med att simma 200 meter"), medan (18) är entydigt specifik. Men det finns också en annan och markant skillnad mellan (18) och (19). Den som

yttrar (18) kan inte befinna sig på samma plats som den omtalade. Subjektet är icke närvarande i talsituationen i (18) medan subjektets närvaro i (19) är neutral: om Lisa är närvarande eller frånvarande i talsituationen framgår inte. I samordningar med andra befintlighetsverb i underordnad ställning finns inte detta drag av 'icke-närvaro':

(20) Lisa sitter och läser.

(21) Lisa står och grubblar.

(22) Lisa ligger och intalar sig mod.

Tydligt är det i (18) fråga om en implicit rumsbestämning som uttrycker icke-närvaro i förhållande till den talande. Den underförstådda lokaliseringen tycks i vara och-satser antingen självklar - och därmed ointressant - eller vag och allmän; kanske okänd. Jämför följande exempel från Wellander, där enligt honom "föreställningen om ett 'vara' näppeligen kan aktualiseras" (1968, 151): "Hans [...] mor är och möter honom efter examen. (...) När var du och klippte dig senast? [...] Jag har varit och sett på en våning."

I motsats till Wellander menar jag att det är just i samordningar av den här typen som vara aktualiserar betydelsen av 'befintlighet på en plats'. När rumsadverbialet är utsatt (synligt) som i

(23) Lisa är nere vid stranden och badar.

trängs den allmänna rumsbetydelsen hos vara tillbaka genom den specificering av rummet som nere vid stranden innebär. När rumsadverbialet saknas aktualiserar vara den fulla betydelsen av 'befintlighet på en plats', där 'platsen' antingen kan vara allmän eller vag eller specificeras av kontexten (dvs är underförstådd som en given plats: Vi var [på bio] och såg fyra vänner).

I det följande ska jag försöka redogöra för hur rumsbetydelsen bestäms och tolkas i vara och-satser. Jag kommer huvudsakligen att utgå ifrån vara och-satser i presens; alltså satser där referenstidpunkten sammanfaller med talsituationens 'nu'.⁷⁾ Vi konstaterade att subjektet i (18) Lisa är och simmar inte kan vara närvarande i talsituationen. Subjektets plats definieras som skild från talarens plats, samtidigt som vara och-konstruktionen i (18) utpekar subjektets faktiska plats i talsituationen - eftersom konstruktionen endast tillåter en specifik tolkning av verbhandlingen. Talarens plats i själva yttrandeögonblicket bestämmer i sin tur den spatio-temporala noll-

7) I preteriska satsar kompliceras närvarobestämmningen av samspelet mellan talsituationens respektive referenssituationens fixpunkter i tid och rum.

punkten i det deiktiska system⁸⁾ som talsituationen utgör. Utifrån talarens 'här' och 'nu' definieras 'där' och 'då'. Men subjektets plats är inte alltid skild från talarens plats. Detta framgår tydligast om vi låter subjektet till vara och-konstruktionen vara 'jag' eller 'du':

- (24) Jaså, du är och möter din fru.
- (25) Jag är och äter.

Här kan vi uppenbarligen inte betrakta subjektet som icke närvarande i förhållande till talaren. 'Jag' kan ju inte tala om 'jag' och samtidigt vara icke närvarande i talsituationen!⁹⁾ Inte heller kan 'jag' som i (24) tala om 'du' som som icke närvarande, eftersom 'du' i den typiska talsituationen är lyssnaren och därför typiskt närvarande... Ändå är det tydligt också i (24) och (25) att två platser utpekas: en plats där subjektet befinner sig, en plats där subjektet inte befinner sig. I fallet (18) såg vi att den plats på vilken subjektet inte befann sig tolkades som (eller sammanföll med) talarens plats. I fallen (24) och (25) är den utpekade plats där subjektet inte befinner sig skild från talarens plats. Vi kan således inte sätta likhetstecken mellan subjektets 'icke-plats' och talarens plats. Vara och tycks ^{alltså} utpeka en plats där subjektet inte befinner sig i själva talögonblicket, en plats som är oberoende av talarens lokalisering i tid och rum i förhållande till subjektet.

För att hitta en förklaring till varför utpekandet av subjektets 'icke-plats' tycks finnas implicit i vara och-konstruktionen vänder vi tillbaka till den semantiska tolkningen av vara och. Vi antog att det i vara och-satsen saknas en (frivillig) rumsspecificering, som är given av att det i vara ingår en obligatorisk komponent av allmän rumsbestämning ('befintlighet på en plats'). När talaren yttrar (24) markerar han således att subjektet befinner sig på en plats vilken specificeras av kontexten (här: den fysiska världen). Denna plats är typiskt densamma som talarens plats, och det vore poänglöst om talaren framhåller ett typiskt, förväntat förhållande. Poängen med att markera subjektets plats blir att talaren utifrån denna negativt kan bestämma (markera) den plats där talaren inte befinner sig. Genom att peka ut denna 'icke-plats' skapar han en relation mellan denna och subjektet. Vara och tycks alltså markera befintlighet på två sätt: dels markerar vara och platsen för den aktivitet som uttrycks i

8) Lyons (1977 II, 637) avser med 'deixis' "the location and identification of persons, objects, events, processes and activities being talked about, or referred to, in relation to the spatiotemporal context created and sustained by the act of utterance...". Se även Lyons 1968, 275ff och Fillmore 1966.
 9) Telefonsamtal och andra "otypiska" talsituationer undantagna.

följeverbet (samtidigt som följeverbet specificerar rumsbetydelsen hos vara), vilken är subjektets plats i talsituationen eller vid referenstidpunkten, dels markerar vara och subjektets 'icke-plats', vilken är negativt bestämd av subjektets faktiska plats. I Lisa är och simmar ses alltså Lisas 'icke-plats' utifrån den plats där hon befinner sig i själva talsituationen. Vi kan benämna subjektets plats för P_1 , subjektets 'icke-plats' för P_2 samt talarens plats för P_0 . P_2 definieras enbart i förhållande till P_1 . Först när P_1 är bestämd kan P_2 bestämmas. P_2 är med nödvändighet skild från P_1 . När subjektet är tredje person kan - men behöver inte - P_2 sammanfalla med talarens plats, P_0 . Relationen $P_2 - P_0$ är således given enbart utifrån talsituationen, medan relationen $P_2 - P_1$ är given oavsett talsituationen.

Se nu åter på

(24) Jaså, du är och möter din fru.

(25) Jag är och äter.

Subjektet har här lyssnarens respektive talarens roll. 'Icke-platsen' i (24) är p g a talsituationens deixis skild från både talarens och lyssnarens plats, men enbart relaterad till subjektets plats (här: lyssnarens faktiska plats). Motsvarande gäller för (25); 'icke-platsen' är skild från talare och lyssnare, men enbart relaterad till subjektets plats (här: talarens plats).

Vi kan nu schematiskt beskriva vara och:s funktion som markör för subjektets 'icke-plats' i följande typiska talsituationer, där A=talaren, B=lyssnaren, C=den omtalade i tredje person:

A talar om C: "Hon är och" = C icke på P_2 ; $P_1 \neq P_0$ ¹⁰⁾
 A talar om B: "Du är och"¹¹⁾ = B icke på P_2 ; $P_1 = P_0$
 A talar om A: "Jag är och" = A icke på P_2 ; $P_1 = P_0$

Beträffande P_2 har vi konstaterat att den definieras negativt utifrån P_1 , dvs den kan aldrig sammanfalla med P_1 . Sålunda tillhör P_2 mängden av alla platser som inte är P_1 . Konkret uttryckt innebär detta att Lisa i (18) har mer än en möjlig 'icke-plats'. Den kan vara identisk med talarens plats eftersom Lisa inte är närvarande - och detta är det naturliga eftersom talaren befinner sig

10) C är här icke närvarande, vilket är typfallet när C är tredje person. I det märkta fallet dvs när C är närvarande, blir $P_1 = P_0$.
 11) I en vara och-sats där den omtalade är lyssnaren tycks talaren ha behov av någon sorts utfyllnad som markerar eller uttrycker (lätt) förvåning över att lyssnaren befinner sig på samma plats som han själv. Jfr Jaså, du är och möter din fru/Du är och möter din fru, ser jag.

i den spatiala mittpunkten och utifrån denna ser subjektets 'icke-närvaro'
- men talaren kan också ta subjektets synvinkel och se 'icke-platsen' utifrån
den plats subjektet för tillfället (dvs i den specifika talsituationen) be-
finner sig på.

I en vara och-sats markerar respektive bestämmer talaren

- 1) subjektets faktiska plats i talsituationen genom att koordinera vara med ett visst verb som dels talar om vad subjektet gör, dels var handlingen äger rum. Följeverbet avgränsar i sig ett antal möjliga platser för den aktivitet det uttrycker. Därmed specificeras rumsbetydelsen i vara och-satsen, vilken ju saknar explicit rumsbestämning.
- 2) subjektets 'icke-plats' genom att med befintlighetsverbet vara framhålla subjektets faktiska plats, utifrån vilken utpekandet av dess 'icke-plats' blir möjligt.

LITTERATUR

- Diderichsen, Paul, Elementær Dansk Grammatik, 3. uppl, Khvn 1968
- Fillmore, Charles J., Deictic categories in the semantics of 'come'.
Foundations of Language 2, 1966, s 219-227
- Huldén, Lars, Om samordning hos Bellman. Studier i nordisk filologi 51
(1961) (Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland),
s 1-149
- Hulthén, Lage, Studier i jämförande nordisk syntax, Göteborg 1944
- Jespersen, Otto, En sproglig værdiforskydning. Dania 3 (1895), s 10-183
- Lyons, John, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge 1968
- Lyons, John, Semantics II, Cambridge 1977
- Pettersson, Thore, Tempus. Kontrastiv fonetik och syntax, utg av Eva
Gårding, Lund 1976, s 143-160
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)
- Thorell, Olof, Svensk grammatik, Sthlm 1973
- Vannebo, Kjell Ivar, Aksjonsart i norsk. Ein syntaktisk funksjonsanalyse,
Oslo 1969
- Wellander, Erik, Aktionsart och aspekt. Nysvenska studier 44 (1964), s 184-252
- Wellander, Erik, Betydelseutvecklingens mekanik. Nysvenska studier 48 (1968),
s 71-192
- Østergaard, Frede, The Progressive Aspect in Danish. Aspectology, utg av
Thore Pettersson, Sthlm 1979, s 89-109